

Het nieuwe woninkrijk

Bouwen aan urbane inter-esse

Henk Oosterling (2007)

(Gepubliceerd in: *Stedelijkheid als rendement. Privaat initiatief voor publieke ruimte*, Trnacity, AIR/Van der Leeuwkring, Haarlem/Rotterdam 2007, pp. 54-71)

In de loop van 2008 wordt in Rotterdam Bospolder-Tussendijken het woningblok Le Medi opgeleverd. Deze mediterrane woonsfeer sluit na zonsondergang de toegangspoorten. Critici noemen het een semi-*gated community*. Er zou openbare ruimte aan de wijk onttrokken worden. Dat klinkt nogal overtrokken. Er zijn ondertussen allerlei varianten van de traditionele *gated community* ontwikkeld. Bovendien kennen we al langer afsluitbare buurtparken en collectieve binnentuinen bij seniorenwoningen. Wat dit gewraakte planologische concept precies inhoudt, lijkt dan ook hoogstens vanuit een veiligheidsrisico negatief vast te stellen: ‘een goed beheerde collectieve ruimte omgeven door een verwaarloosd stuk stad wordt een enclave in vreemd territorium.’¹ Een *gated community* is onwenselijk wanneer deze een *no go area* creëert. Dan schiet bescherming zijn doel voorbij en worden bewoners zelf een target.²

In dit concept gaan vrijheid en veiligheid een penibel verbond aan. Er klinkt een Hobbesiaanse stadsvisie in door waarin een door angst gevoede status-quo overheerst: de stad als een gepolariseerde oorlogszone. Toch richt een *gated community* zich niet alleen naar het veiligheidsimperatief. Als *nieuwe collectiviteit* benadrukt zo’n gemeenschap collectieve autonomie en individuele vrijheid. Het vanuit veiligheidsoverwegingen opslokken van publieke ruimte laat deze positieve inzet onverlet: vanuit een vrijheidsoptiek bouwen groepen bewoners letterlijk een eigen leefstijl op. Zij ontwerpen en besturen hun ‘woninkrijk’. Toch blijft de vraag naar nieuwe collectiviteiten een ambigu signaal afgeven: enerzijds het verlies van vertrouwen in een veilige openbaarheid, anderzijds grotere autonomie en keuzevrijheid. Kan zo’n collectieve ruimte een tussenpositie innemen ‘als verbijzondering van de publieke ruimte’?³

Autonomie, netwerken en woonsferen

Wat heet tegenwoordig nog ‘publieke ruimte’? Contacten in de openbare ruimte worden steeds meer gereguleerd door contracten. De openbare ruimte staat door deregulering en privatisering onder druk en dreigt in louter transitoruimte te veranderen, die uitsluitend door private marktpartijen wordt beheerd. Verblijfsruimten veranderen steeds meer in doorgangstrajecten waarin een continue consumptie van sociaal-culturele belevenissen wordt gefaciliteerd. De recente enting van het vrijemarktdiscours op het discours van de verzorgingsstaat schept allerlei paradoxen waarin de overheid verstrikt raakt.⁴ Politiek en politie putten uit dit ambigue dubbeldiscours om hun *policies* te legitimeren, het verzekeringswezen fundeert er zijn polissen in.

Door de inbedding van ‘vermarkte’ mensen in nieuwe media is de bewegingsvrijheid in de openbare ruimte versneld en verdubbeld. Door tele- en automobilisering zijn stadsbewoners die deze urbane ruimte fysiek en virtueel doorkruisen, altijd op minstens twee plaatsen tegelijk. Openbare ruimte is een *space of flows* geworden: lokale netwerken worden aangesloten op globale trajecten. Dit globale macramé wordt bijeengehouden door urbane iconen, logo’s en brands. De stad legt daar nog eens eigen logo’s overheen. Rotterdam zet de Erasmusbrug in, maar uiteindelijk is de architectonische setting van de stad de *housestyle*. Welke mensen bevolken deze stad? Het onderzoeksbureau Motivaction levert periodiek interessante typologieën aan. Naast de traditionele en moderne burgerij dienen zich

convenience-georiënteerden, opwaarts mobiele, kosmopolieten, ontplooiers en postmaterialisten aan. Andere onderzoeken spreken van stedelingen, netwerkers, dromers, doeners, comfortwoners, wooneconomen, buitenwoners en onderscheiden landschappers, dorpelingen, principiëlen en traditionelen van anarchisten, yuppen en hypermobiele. De ethisch-politieke grondcategorieën van deze typologieën blijven autonomie en vrijheid. In het huidige dubbeldiscours zijn echter automobilititeit en bewegingsvrijheid de nieuwe ijkpunten. Niettemin wordt in dit wankelende discours het autonome individu met zijn keuzevrijheid en verantwoordelijkheid – dat wat filosofen subjectiviteit noemen – nog voortdurend aangesproken. Verwoede pogingen van critici om autonomie als relationele zelfstilering te herijken is daarvoor onmiskenbaar een indicatie.⁵

Een ding mag duidelijk zijn: in een wereld waarin kennis allereerst informatie is en media de toegang tot de ander zijn, staan individuen anders in de wereld. De activistische emancipatie van weleer heet nu proactieve participatie. Na de postmoderne kanteling van het moderne mensbeeld dringen zich, geheel in lijn met een beoogde pluriformiteit, meerdere mensbeelden op. Deze kristalliseren concreet uit in een diversiteit van leefstijlen. Dit heeft verreikende consequenties voor de architectuur.

Enkele decennia geleden werd door Michel Foucault de inzet van de moderne architectuur al gheredefinieerd: het stapelen van stenen gaat altijd gepaard met het produceren van sociale relaties en gemeenschapsbesef. Bouwen van collectief bewustzijn blijkt letterlijk de sluitsteen van moderne *Bildung*.⁶ Zijn inzichten onderbouwen bouwkundige concepten als woonsfeer en woonmilieu. Als het laatste concept ecologisch wordt geïnterpreteerd – en dat kan gegeven de huidige ecologische urgentie niet anders – dan tendeert de ontwikkeling van collectieve ruimten binnen het huidige veld van de gebiedsontwikkeling naar ‘sociale ecologie’.

De tweeslachtigheid van het huidige discours spiegelt zich in een gespleten *human condition*. De *homo sapiens* is *schizoid* geworden: hij is uiteengevallen in een speelse *homo zappens* en een agressieve *homo militans*. In de slipstream van de door de hen belichaamde hypermobilititeit worden geïsoleerde gestalten meegezogen: junks, daklozen, vereenzaamde excentriekelingen, uitgeprocedeerde illegalen en in alle staten verkerende, rondhangende jongeren. Door hun (sociale) immobiliteit worden deze groepen als een bedreiging voor de samenleving gezien. Zij voeden de globale angst en de vraag beveiligd te bouwen. In dit perspectief trekken angstige individuen zich terug in afgeschermdes capsules. Evenals de *security*cultuur past de *gated community* in het beeld van zo’n capsulaire samenleving.⁷ Voorbij deze polarisatie dient zich een andere menselijke conditie aan: de cont(r)actueel ingebedde, mediamatische *homo informans*. Deze voelt zich autonoom en vrij zolang hij online en mobiel is. Zijn autonomie krijgt zijn beslag binnen een netwerk van gemedieerde relaties die hun samenhang ontleen aan een collectieve leefstijl. Ieder medium is een midden of een tussen. Ondanks deze inkapseling in communicatiemedia en transportmiddelen is de *homo informans* betrokken bij anderen en op de wereld. Zo is de *homo informans* via zijn media letterlijk geïnteresseerd: hij is een tussen (inter) wezen (esse).

De positieve bespreking van zo’n levenswijze vanuit deze interesse vereist niet alleen een ander vocabulaire of jargon. Het heeft vooral andere concepten, praktijken, houdingen, kortom een discours nodig dat de moderne opposities achter zich laat, het huidige ambivalente discours doorbreekt en daarmee andere levenswijzen bespreekbaar maakt. Willen we tevens de huidige ecologische urgentie verdisconteren⁸, dan schiet een te fysieke opvatting van ecologie tekort. Een woonmilieu vereist ook een sociale ecologie. De effecten van zo’n milieu op het denken en doen van individuen zou ik een mentale ecologie willen noemen. Zo’n drievoudige ecologie vormt de grondslag van een urbane interesse. Deze openheid naar zowel het private als het publieke domein maakt dat een nieuwe collectiviteit het benarde begrip *gated community* naar een ander vlak tilt en draagt wellicht bij tot een transformatie van de fobische angst die het huidige stadsleven beheerst.

Urbane subjectiviteit: het zelfverzekerde leven

Menselijk samenleven kent een lange geschiedenis van polarisering. Na 1989 leek het er even op dat, mede onder invloed van de door internet gefaciliteerde globalisering, diep gewortelde tegenstellingen werden ontmanteld. Maar sinds 9-11 wordt het grootstedelijke leven weer beheerst door de dialectiek van globale conflicten. De angst van de *balance of terror* is in de *war on terror* teruggekeerd.

De winst van de negentiger jaren van de vorige eeuw werkt niettemin door in toenemende interdisciplinariteit, interactiviteit en interculturaliteit. Door de behoefte aan kruisbestuivingen en samenwerkingen kunnen landschapsarchitecten nu stadscentra inrichten en worden gemeentelijke verordeningen tot nationale wet verheven. Een Nederlandse cabaretier van Surinaamse afkomst met een Duitse naam – Jörgen Raymann – kan tegenwoordig voor een ‘urbaan’ publiek geloofwaardig een Marokkaanse slager neerzetten. *Urban* verenigt wat ogenschijnlijk tegenover elkaar staat. Maar planologisch staat *urban* allang niet meer tegenover *rural*, getuige de recent ingevoerde kwalificatie *rurban*.

Wat betekenen deze kruisbestuivingen voor hardnekkiger opposities als privé-publiek en individu-collectief? Worden ook deze niet voortdurend ondermijnd in een samenleving die interacteert, virtualiseert en mobiliseert? Raken we door ons vast te klampen aan moderne opposities niet steeds verder in de knoop of moeten we deze verknoping in de netwerksamenleving accepteren als onze huidige menselijke conditie? Hoe verhouden privé, publiek en collectiviteit zich hierbinnen met elkaar?

a. Autonome individuen

Welbeschouwd is autonomie sinds de introductie van dit ethisch-politieke begrip aan het eind van de achttiende eeuw altijd al een paradox geweest. Want schrijft, in zijn poging over zichzelf te beschikken, een autonoom individu zichzelf (*auto*) nu werkelijk de wet (*nomos*) voor? Een wet is toch per definitie een gemeenschappelijk gegeven: het is een algemeenheid waaronder particuliere gevallen worden beoordeeld, zoals in het recht of in de wetenschap. Los van deze theoretische paradox worden mensen van vlees en bloed bovendien meer dan ooit empirisch door van alles en nog wat beïnvloed, bepaald en, alle transparantie ten spijt, zonder dat ze dat doorhebben gestuurd in hun gedrag. Dat die sturing door weer andere individuen wordt uitgevoerd, maakt het autonomiebegrip niet minder paradoxaal: ook beheerders en bestuurders zijn onderworpen aan tijd, cultuur, afkomst, economische fluctuaties, electorale afhankelijkheden en een zekere mate van onwetendheid.

De autonomie van een individu veronderstelt theoretisch iets gemeenschappelijks. Of dit nu door een god ingefluisterd, in een boek gecanoniseerd, via politieke consensus bekrachtigd of in een leefstijl uitgeleefd wordt, is formeel niet van belang. Zolang we debatteren over zo'n leven – discours praktiseren – ontwikkelt autonomie zich in het gereflecteerde spanningsveld tussen het particuliere en het algemene. Hoe verhoud ik mij tot een regel of een wet? Door welke groep wil ik me de wet laten voorschrijven? Identificeer ik mij met de wil van de meerderheid of juist met het leven van een kleine groep? Zo blijkt autonomie uiteindelijk een regulatief principe: we doen net alsof we helemaal vrij zijn om te kunnen bepalen wat ons bindt, maar we hebben deze binding broodnodig om ons vrij te voelen. Veiligheid en vrijheid, bescherming en bevrijding veronderstellen elkaar.

Net als bij autonomie biedt de etymologie van het begrip ‘individu’ interessante aangrijpingspunten. Het *in-dividu* is on (*in*) deelbaar (*dividu*). Het laat zich niet opdelen, hoogstens mede-delen. Het biedt geen ‘interest’ of dividend, want een individu is onoverdraagbaar, ondeelbaar, integer.⁹ Zo bezien is iedere relatie voor een autonoom individu een compromis. De lust van de een is de ander tot last. Deze rigide opvatting van

individualiteit doet wat stroef aan, maar is niettemin de basis van het huidige neoliberalistische vertoog: dit laat slechts coalities toe in zoverre berekenende individuen hierbinnen hun vrijheid kunnen vermarkten. De befaamde ‘onzichtbare hand’ van Adam Smith helpt hierbij een handje: door de marktwerking zou eigenbelang op de lange termijn alsnog altruïstisch renderen.

b. Politieke collectiviteit: zelfverzekerd leven en de polis

Hoe verhoudt zo’n individu zich tot een collectief? In de grondbetekenis van het kernwoord ‘collectie’ sluimert onder de alledaagse betekenis van ‘verzameling’ de minder voor de hand liggende betekenis van ‘samen (co) scholing’ of ‘gezamenlijke lezing (lectie)’. Er is dus een verhaal of een discours nodig. ‘Lectuur’ behoudt in ‘collectie’ de betekenis van ‘verzamelen’ die nog opklinkt in de archaïsche uitdrukking ‘aren lezen’: het bij elkaar rapen van losliggende korenaren op het maaiveld, voordat het kaf van het koren wordt gescheiden. Collectie gaat altijd gepaard met selectie.¹⁰ De leefstijl van een uitgelezen collectief bevat per definitie een onmededeelbaar element. Alleen via inleven, naleven of doorleven kan dit bevat worden. Iedere samenscholing heeft iets van uitverkoren zijn, zelfs iets samenzweerderigs. Maar hoe heimelijk ook, zonder discours als een publieke legitimatie, die het gedrag van de deelnemers betekenis en samenhang verleent en samen leven mogelijk maakt, zonder zo’n vertoog valt een collectiviteit uiteen. Na de teloorgang van de Grote Verhalen – de moderne vertogen over de rechtsstaat, de sociaaldemocratie en de vrijemarkteconomie – doen de kleine verhalen er steeds meer toe.

Maar ook deze moeten periodiek worden medegedeeld en bijgesteld om de samenhang van de groep te garanderen. Een woongroep leeft niet alleen van het opruimen van de rommel op het gemeenschappelijke plein. Een woonmilieu vereist meer dan een formeel samenlevingscontract. Zoals het particuliere het algemene vereist, het private het collectieve en innerlijkheid een discours vooronderstelt, zo wordt individuele autonomie geschraagd door periodieke mededelingen en daadwerkelijke deelneming. Autonome vrijheid realiseert zich in een collectieve polis.

De term ‘nieuwe collectiviteit’ duidt bouwtechnisch op een cluster woningen waarbinnen samenhang en afstemming van privé, collectief en openbaar domein gedragen wordt door een collectieve leefstijl. De term verschijnt echter voor het eerst in verzekeringspolissen. Daarin worden individuele levenstrajecten via assurantief risicomanagement collectief in kaart gebracht. Met uitgekende beleggingsportefeuilles wordt speculatieve rugdekking aan autonome individuen gegeven. In een risicovolle netwerk- en transactiesamenleving ‘clusteren’ individuen blijkbaar anders. In hun pogingen een zelfverzekerd bestaan op te bouwen worden familie, *life time jobs*, geloofsgemeenschap en ideologische gezindheid ingewisseld voor lichtere arrangementen.¹¹ Deze blijken ook maatgevend voor architectonische invullingen van collectieve ruimten.

Dit relationele maaiveld is niet waterdicht afgetimmerd en hermetisch afgebakend. Het staat open naar alle kanten. Naar binnen ontstaat de groepsidentiteit van zo’n collectief vooral door uitwisselingen van wensen en overlappingsen van interesses. Wat bewoners van een woonmilieu of woonsfeer delen is allereerst een homogeen normbesef: hoe je te gedragen in een collectief? Hoe dicht naderen we elkaar? Identiteit heeft dus niet gefundeerd te zijn in een gemeenschappelijke set waarden.¹² Normbesef heeft meer te maken met wat er zich *tussen* mensen afspeelt dan met wat vanuit de diepte *in* ieder individu diens wereldbeeld schraagt. Het uit interesse ontstane ‘wij’-gevoel wordt te snel als identiteit verkocht, terwijl het een bewegelijk netwerk is. Het is waar, een identiteit is handig voor archivering en faciliteert overdracht van eigendommen. Het kan ook uiterst behulpzaam zijn in tijden van crisis. Identiteit is zowel een psychologische behoefte als een politiek-strategische noodzaak. Zij geeft echter nooit een universele essentie aan waar voorrechten aan ontleend kunnen worden.

Als er iets universele draagkracht genereert, dan is dat het ‘tussen’ van het relationele netwerk.

Vorbij privé-publiek: trajectieve individualiteit

Het moderne leven was ooit een emancipatorisch project: de verheffing van het volk met een utopie als collectief eindstation. Sinds de gedachte heeft postgevat dat westerse individuen de emancipatie – en het idealisme – voorbij zijn, zijn collectieve projecten kortstondige netwerken van individuele levenstrajecten geworden. Iedereen kan naar eigen keuze gaan en staan waar hij wil. Ontleenden moderne burgers tot de jaren zestig hun identiteit nog aan hun geboortegrond – autochtoon (chthonos = grond) – voor zo’n statische definitie zijn postmoderne individuen veel te mobiel geworden: ze reizen, al pendelend over voorgesorteerde trajecten, virtueel en fysiek de wereld af. Deze dynamiek zit ook in onze educatietrajecten en arbeidscarrières. Inmiddels zijn ook onze woonwensen gemobiliseerd en worden woonsferen geïntegreerd in sociale mobiliteit.

a. Auto- en telemobilisering: homo zappens

Een decennium geleden lanceerde de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie een voorstel om (auto)mobiliteit als een recht in de grondwet vast te leggen. Dit voorstel kwam ongewild tegemoet aan onze huidige *human condition*. De hoge omloopsnelheid van het urbane leven waar cultuur wordt afgegraasd en files het culminatiepunt van mobiliteit zijn, blaast alle statische opposities op. De individuele actieradius is exponentieel toegenomen. Boze tongen mogen dan beweren dat de hedendaagse mens de weg kwijt is en slechts panisch rondrent, mildere critici houden het erop dat hij voortdurend op weg is: de weg als medium is de *message* geworden. Mobiliteit en vrijheid, actieradius en autonomie zijn gaandeweg gaan samenvallen. Het medium of het tussen is tot verblijfplaats geworden.¹³

Deze flexibele bewegingsvrijheid wordt echter nog altijd vanuit de privé sfeer gedacht. Collectieve vormen zoals openbaar vervoer blijven problematische opties. De moderne zelfontplooiing treedt nu naar voren als capsulaire versnelling, dat wil zeggen inkapseling in comfortabel voortrazende transportmiddelen. Hoewel een snellere overbrugging van een bepaalde afstand doorgaans als argument wordt aangevoerd – zeg maar ‘van A naar Beter’ – draait het evenzeer om de genotvolle consumptie van beweging omwille van de beweging. We voelen ons lichter: fysieke automobilititeit is ongemerkt de winst van de geestelijke verlichting.

De in de jaren negentig opkomende telemobiliteit versterkt deze automobilititeit. Met computers en mobieltjes is vanaf die tijd private innerlijkheid direct ingelogd op het publieke domein. De browsende beller volgt de zappende tv-kijker op. De browsende mens is de nieuwe *homo zappens*.¹⁴ We bewegen fysiek over straat, maar virtueel zijn we elk moment overal. Een mobieltje is in feite ook een capsule, in ieder geval een halve. Deze wordt al snel aangesloten op de auto als fysieke capsule. Mobieltjes en automobielen omsluiten individuen als een *datasuit*, een digitaal maatpak dat door GPS en SMS op een globale matrix aansluit. Zo hebben tele- en automobilititeit ongemerkt de openbare ruimte geprivatiseerd en de privé sfeer verregaand ge‘publiceerd’.

Deze *homo zappens* is per definitie buiten zichzelf. Hij leeft mediamatisch een excessief bestaan en wordt voortdurend verleid tot excessieve consumptie van comfortabele mobiliteit. Het is dit dubbele exces dat de moderne autonomie problematiseert. Immers, wanneer het medium de *message* wordt, kunnen noodzakelijke bestaansmiddelen niet meer van verslavende genotsmiddelen worden onderscheiden.

Om dit onderscheid te kunnen maken is uitloggen geen optie. Daarvan getuigen de schaduwzijden van dit excessieve bestaan. Deze verschijnen als de implosie van mobiliteit: de

medialoze excentriekeling die nooit de deur uitgaat en de dakloze zwerver die op straat leeft. In dit extreme overleven wordt de tegenstelling privé-publiek overtuigend. Een stadsmonade mag dan totaal geïmmobiliseerd, een stadsnomade hoogst mobiel lijken, wat beiden ontberen is trajectiviteit: zij gaan nooit ergens naartoe. Een dakloze is thuis op straat, voor een kluizenaar is zijn huis het heil.

b. Theatrale paramilitarisering: homo militans

De *homo zappens* is echter altijd op weg. Ondanks de toenemende afhankelijkheid van transport- en communicatiemedia voelen trajectieve individuen zich vrijer en autonomer dan ooit. Het *cogito* van weleer is nu een flexibel punt dat verknoopt is in netwerken van elkaar kruisende economische, sociale, culturele en politieke vectoren. Deze grootscheepse mobilisering verandert emancipatie in participatie. In de huidige mix van veiligheid en vrijheid is iedereen alert en in alle staten van paraatheid.

Mobilisering roept echter ongewild associaties op met oorlogsvoorbereidingen. Urbane mobilisatie in deze termen duiden gaat wellicht te ver. Maar er zijn twee indicaties die niet veronachtzaamd kunnen worden: een urbaan-politieke en een urbaan-esthetische. Na zelfs maar een oppervlakkige analyse van het dominante politieke discours over de stad kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat aan bepaalde groepen de oorlog is verklaard. Fysieke surveillance en *screening* van digitaal verkeer – waardoor overigens privé en publiek weer op andere wijze in elkaar overgaan – vormen de back-up van deze mobilisering. De doorgaans welwillende en onbaatzuchtige intenties van bestuurders en politici ten spijt is het vocabulaire waarmee de stad tegemoet wordt getreden doorspekt met deze oorlogsmetaforiek waarvan de concrete gestalten stadsmariniers, interventieteams en cultuurscouts zijn. Er is zelfs sprake van een ‘herovering van de stad’.¹⁵

Dit urbaan-politieke discours ondersteunt ongewild en ongemerkt een esthetisch-theatrale paramilitarisering van de openbare ruimte. We lopen over straat, gestoken in camouflagebroeken en omgord met mobielholsters. Voorzien van handsfree mobieltjes en *earphones* rijden we rond in SUV’s en Hummers met *bullbars*, naarstig speurend naar parkeerruimte. De *homo zappens* vernadert hier in een *homo militans* met het beruchte ‘korte lontje’ als assertieve ondergrens.

De *homo militans* eist zijn aanwezigheid in de openbare ruimte op als een vanzelfsprekend recht zonder enige verplichting. Leefstijlen die elkaar op het eerste gezicht uitsluiten vallen plotseling samen: de macho SUV-rijder is te vergelijken met het blingbling macho van pseudogangs, agressief mobiel bellen in cafés en openbaar vervoer vertoont overeenkomsten met hanig hangjongerengedrag. Beide groepen eigenen zich de openbare ruimte collectief en militant toe. De leefstijlen van een *gated community* en een *no go area* overlappen elkaar.

c. Territorium, actieradius, kritische distantie: nabijheid en afstand

Versnelling, angst en suburbaan hyperindividualisme zijn de drie grondwetten van de capsulaire beschaving. *Cocooning* is haar urbaan-politieke imperatief.¹⁶ Bezien vanuit dit angstperspectief is de *gated community* het dieptepunt van democratisch ruimtebeheer. Het is een afgebakend territorium dat ruimte aan de openbaarheid onttrekt om de veiligheid van goedgesitueerde groepen burgers te garanderen. Maar hoe territoriaal is zo’n gemeenschap nog te denken? Is, gegeven de hierboven geschetste vectorale opvatting van het stedelijke weefsel, een territorium niet aan een nieuwe definitie toe? Het gaat wellicht te ver om een territorium op te vatten als ‘de kritische afstand tussen twee wezens van dezelfde soort’¹⁷, als een actieradius die kan worden gefrustreerd. Toch is het precies deze spanning die het ‘gevoel’ van onveiligheid oproept.

Deze definitie resoneert in de analyses van urbanisten: ‘in feite is dat hét probleem van het stedelijk wonen: het probleem van nabijheid en afstand.’¹⁸ Op een relationele schaal is voor

‘het bepalen van de juiste afstand’ in collectieve ruimte beleefde onoplettendheid (Gofman) en afstandelijke gewenning (Jacobs) gewenst: ‘Dat betekent dat bewoners een evenwicht moeten vinden tussen de nabijheid die wordt opgelegd door de vorm van collectieve ruimte (het trappenhuis, de straat) en de afstand die noodzakelijk is om het privé-leven te beschermen.’¹⁹ Het collectieve vereist proportie en maat om ervoor te zorgen dat het kritische punt geen frictie oplevert. Een collectieve ruimte is de fragiele zone waarin interesse en angst dicht tegen elkaar aan liggen. Als tussengebied is het een interactief veld, waarin de spanning tussen privé en publiek voelbaar en werkbaar wordt. Wanneer deze relaties echter gefixeerd worden in een identiteit in plaats van interesse, wordt het territorium weer een afgebakend gebied en wordt de relationele openheid weggedrukt door een volstrekt achterhaalde territoriumdrift. Dat deze angst van mens tot mens vaak tussen onze oren ontstaat, versterkt het inzicht dat een collectieve ruimte sociale en mentale veerkracht vereist.

Urbane sferologie en ecologische interesse

Het concept *gated community* is een triest dieptepunt in het uitgeputte moderne discours dat zich de afgelopen jaren politiek in allerlei paradoxen heeft verstrikt. Er is met evenveel gemak over ‘liberale Jihad’ (VVD) en ‘verlichtingsfundamentalisme’ (CDA) gesproken als over ‘sociaal individualisme’ en ‘sociaal kapitalisme’ (GroenLinks). Ook in het debat over lichte gemeenschappen vallen termen als ‘autonome volgzzaamheid’.²⁰ Meer dan ooit is er daarom behoefte aan een vertoog dat deze paradoxen achter zich laat zonder overigens de spanning te reduceren tot een simplistisch harmoniemodel. Om noties als ‘woonsfeer’ en ‘woonmilieu’ meer te laten zijn dan retorisch-cosmetische gestes van marktonderzoekers moet dit discours zich allereerst laten inspireren door andere metaforen dan capsules en cocons. Lichte gemeenschappen zijn ‘verschuimingen’: ze vormen geen eenduidige identiteit, maar verkleefde capsules. Net als in het schuim hebben de met elkaar verkleefde belletjes altijd een gemeenschappelijke wand. Ontdoet een belletje zich van deze gespannen verkleefing met andere belletjes, dan zweeft het heel slechts heel even om ten slotte uit elkaar te spatten.²¹ Het grootstedelijk leven is gebaat bij een mentaliteit die deze verkleefing als een gespannen verhouding opvat: van nabijheid en afstand, intimiteit en intimidatie. Anders gezegd: we dienen ons te verhouden tot deze relationele spanning, meer dan tot het geïdentificeerde Vreemde en Andere, kortom, tot een ‘zij’ waartegenover het ‘wij’ zich veilig waant. Er is altijd eerst een relatie, hoe diffuus ook, voordat het wij zich daarbinnen losmaakt tegenover een zij. Wat vooropstaat is precies het ‘tussen’ of het ‘inter’ dat zo bepalend is voor de netwerksamenleving. Individuen blijken dan knooppunten in dit relationele web.

a. Het midden: woonsferen en woonmilieus

Deze herwaardering van de spanning tussen nabijheid en afstand – zowel naar binnen toe met medebewoners als van binnen naar buiten met de buurt – maakt nieuwe collectiviteiten tot urbane experimenten. Le Medi – letterlijk: het midden (medi) van de omringende landen (terra) – mag zijn naam eer aan doen. Wil deze collectieve leefvorm tot een sfeer of een milieu uitgroeien, dan is het cultiveren van een mediaal of relationeel bewustzijn een eerste vereiste. Zo wordt een *gated community* als het ware van binnenuit uitgestulpt.

Het ontwerpen van nieuwe collectiviteiten moet vanaf het begin af aan zelfs mediaal zijn om een minimale duurzaamheid te kunnen garanderen. Als nieuwe collectiviteiten vrijheid in de vorm van medezeggenschap en participatie nastreven, zal deze mentaliteit vanaf de initiatiefase moeten worden ontwikkeld. Om te voorkomen dat er op den duur geen animo meer is om mee te werken aan wat uitsluitend projectontwikkelaars en overheden in de ontwerpfase als eisenpakket hebben neergelegd, is het vereist toekomstige kopers al voordat er ook maar iets is geformuleerd via een website hun wensen kenbaar te laten maken. Zo

worden gemeenschappelijke interesses gepeild en ontwikkeld. Het produceren van dit sociale en culturele kapitaal is onontbeerlijk voor de continuïteit. Hoe vroeger wordt geïnvesteerd, hoe veerkrachtiger de collectiviteit.

De praktijk leert namelijk dat op den duur slechts een klein groepje bewoners bereid is het gemeenschappelijke werk op zich te nemen. Echter, ‘een uitzondering hierop vormen ecologisch duurzame woningbouwprojecten waarin zowel in de planontwikkeling als in de beheerfase de bewoners wel actief betrokken zijn.’²² Ecologie, zo mag duidelijk zijn, betekent hier meer dan veel groen: de fysieke uitbouw steunt op een sociale en uiteindelijk zelfs op een mentale onderlegger.²³

b. Bouwen aan verbreed burgerschap: urbane interesse

Voor de neutralisering van de negatieve klank van (semi) *gated community* is een verbreed burgerschap een minimumeis. Een collectieve ruimte is slechts dan een verbijzondering van publieke ruimte als actief burgerschap en culturele interesse de poorten naar buiten open houden. Zo’n urbane interesse komt tegemoet aan het inzicht dat architectuur allereerst het bouwen van relaties en het produceren van urbaan bewustzijn beoogt. Zo worden capsulaire aandriften van burgers van hun angst ontdaan en komt het omgaan met relationele spanningen naar de voorgrond. Dwars door culturele sensibiliteit en actief burgerschap zet zich bovendien een drievoudig ecologisch besef door. Het succes van het concept gebiedsontwikkeling is mede te danken aan deze nieuwe invulling van architectuur. Als wordt erkend dat fysiek – bouwen – naast een economische onderbouwing tevens een sociale en culturele uitbouw vereist, is daarmee tevens de onlosmakelijke band tussen financieel, sociaal en cultureel kapitaal aangegeven.²⁴ Dit gaat ook op voor het nieuwe begrip van ecologie: dit slaat niet alleen op de fysieke natuur, maar vooral op wat er tussen mensen en tussen onze oren gebeurt. Precies dit ‘tussen’ of ‘inter’ is in het geding in het experiment dat nieuwe collectiviteit heet.

1 Stijnje Lohof, Arnold Reijndorp (red.), *Privé Terrein. Privaat beheerde woondomeinen in Nederland*, Rotterdam 2006, p. 189.

2 Niet voor niets zetten voorwoord, inleiding en proloog van de studie *Privé Terrein* met een relativering van dit begrip in. Zie: Lohof en Reijndorp, o.c. p. 14/17/34.

3 Arnold Reijndorp, *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*, Rotterdam 2004, p. 177.

4 Politiek-filosofisch is een discours een samenspel van beargumenteerde inzichten die de legitimatie vormen voor een collectieve leefstijl met bijbehorende praktijken. In deze belichaming overstijgt een discours louter theorie.

5 Zie: Esther Wit, e.a. (red.), *De autonome mens. Nieuwe visies op gemeenschappelijkheid*, Amsterdam 2007, p. 89/157.

6 Zie: Michel Foucault, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen 1989.

7 Zie: Lieven De Cauter, *De capsulaire beschaving. Over de stad in het tijdperk van de angst*, Rotterdam 2004.

8 De Rotterdamse Stadsvisie 2030 wordt ondersteund door een advies van het International Advisory Board, de denktank binnen het Economic Development Board Rotterdam. Naast dat Rotterdam in 2030 dé interculturele stad van Europa moet zijn, stelt het IAD dat Rotterdam de grootste CO₂ reductie moet hebben gerealiseerd. Waterbeheer krijgt bovendien de hoogste prioriteit.

9 Op een dieper niveau van de etymologie dient zich echter weer meervoudigheid aan: di-vidu staat voor de idee dat er minstens twee (di) kanten van een zaak worden gezien (videre, video). Deze veelvuldigheid verdwijnt in het in-dividu: dit ziet nog slechts één perspectief, één kant van de zaak, zijn kant.

10 Zie: Peter Sloterdijk, *Regels van het mensenpark*, Amsterdam 1999, p. 38.

11 Zie: Jan Willem Duyvendak & Menno Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Amsterdam 2004.

12 André Buys en Jan van der Schaar, ‘De woonplaats als gemeenplaats’ in: Duyvendak & Hurenkamp, o.c., p. 127.

13 Zie verder: Henk Oosterling, *Radicale middelmatigheid*, Amsterdam 2000, p. 104.

14 Zie: Jos de Mul, *Cyberspace Odysee*, Kampen 2002, p. 190 e.v.

15 Godfried Engbersen gebruikt in februari 2006 in zijn *Volkskrant*-bijdrage ‘Sociale herovering en de emancipatie van de onderklasse’ weliswaar dit motto, maar ook hij laakt uiteindelijk deze martiale metaforiek.

16 De Caeter, *o.c.*, p. 83-87.

17 Gilles Deleuze & Félix Guattari, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia 2*, Londen 1988, p. 319.

18 Reijndorp, *o.c.*, p. 190.

19 Idem, p. 147.

20 Mark Elchardus, 'Autonome volgzzaamheid' in Duyvendak & Hurenkamp, *o.c.*, p. 205-212.

21 Zie: Peter Sloterdijk, *Sferen*, Amsterdam 2004; *Het Kristalpaleis*, Amsterdam 2005.

22 Lohof en Reijndorp, *o.c.*, p. 37/ 76-85

23 Zie: Henk Oosterling & Siebe Thissen (red.), *Chaos ex Machina. Het ecosofisch werk van Félix Guattari op de kaart gezet*, Rotterdam 1998.

24 In een kapitaalcrachtige netwerksamenleving wordt dit doorvertaald naar kapitaalsvormen: financieel kapitaal ent zich dan op sociaal en cultureel kapitaal. Zie: Robert Putnam, Richard Florida en Charles Landry in respectievelijk *Bowling Alone* (2000), *The Rise of the Creative Class* (1999) en *The Creative City* (2000).